

Een bureau-onderzoek naar de archeologische waarden van Kerklaan 27a te Oude Pekela, gemeente Pekela (Gr.)

S.A. Mulder

ARC-Rapporten 2005-119

Groningen
6 februari 2006
ISSN 1574-6887

Moulin

De Lange Meen

Stroobos
Wn

Het West Ende
Bn.

Oude Pekela

Veeuhoeden

Het Nieuwe Diep

Hoor
We

Zonder Oudegeelde

Hoornder Veeneu

Kool

Klein Groen Meer

Colofon

Een bureau-onderzoek naar de archeologische waarden van Kerklaan
27a te Oude Pekela, gemeente Pekela (Gr.)

ARC-Rapporten 2005-119
ARC-Projectcode 2005/281

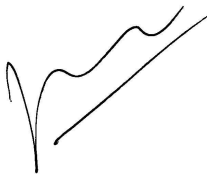
Opdrachtgever
De heer Jonker te Barneveld
ARCHIS nummer bureau-onderzoek
14651

Tekst
S.A. Mulder
Tekstredactie
A. Ufkes
Eindredactie
J. Schoneveld

Status
definitieve versie

Autorisatie — J. Schoneveld

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Groningen, 6 februari 2006

Omslag
De omgeving van Oude Pekela halverwege de 19e eeuw. Uitsnede uit
de Grote Historische Atlas van Nederland 1851–1855 (Geudeke et al.
1990)

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Afbeelding 1 De ligging van het onderzoeksgebied.

1 Inleiding

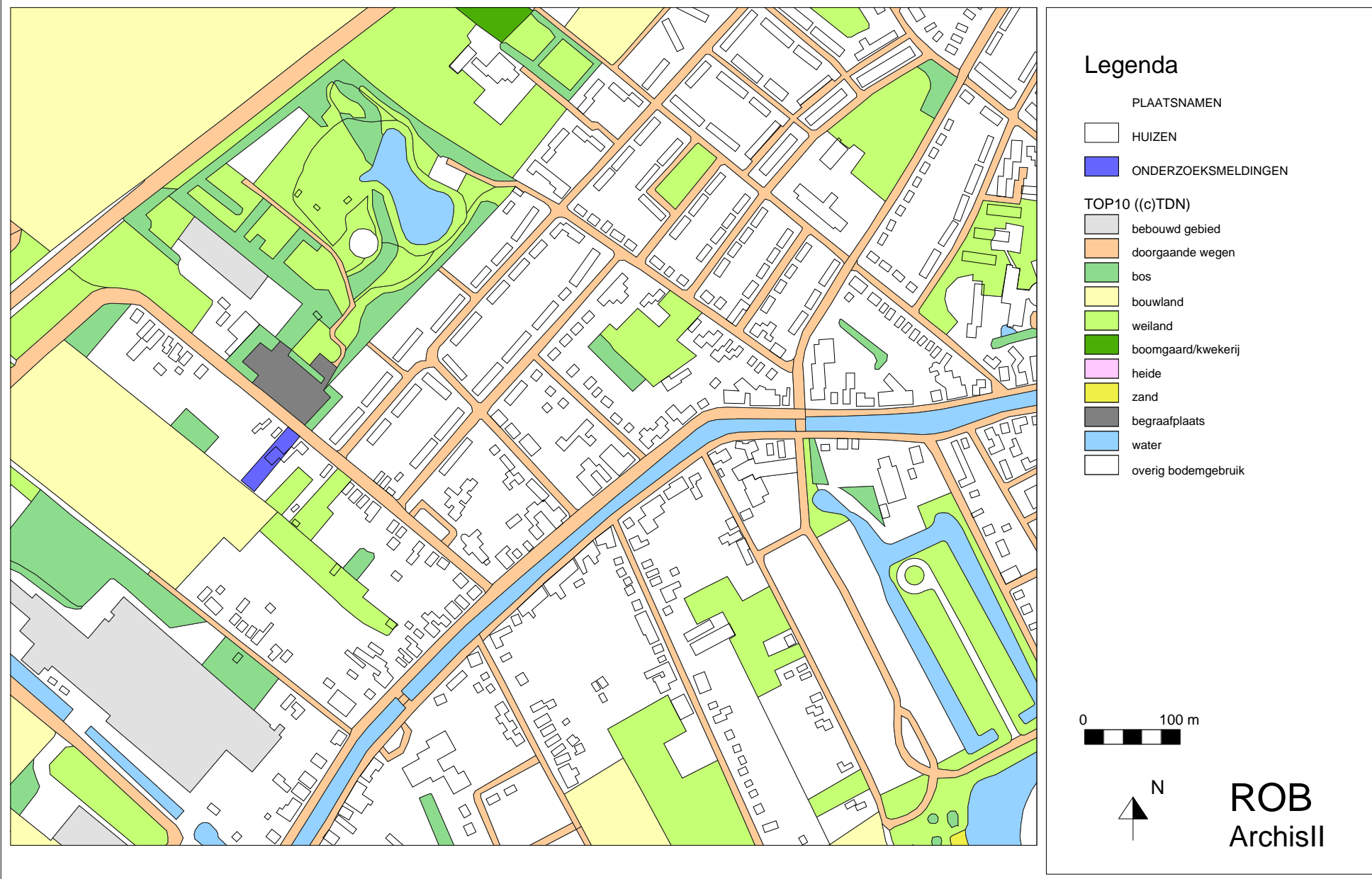
1.1 Aanleiding van het onderzoek

Voor het verlenen van een bouwvergunning voor een twee-onder-één-kap-woning op een perceel aan de Kerklaan te Oude Pekela, heeft de gemeente Pekela archeologisch onderzoek als voorwaarde gesteld. De reden hiervoor is dat tijdens bodemverstorende ingrepen het potentieel aanwezige bodemarchief zal worden bedreigd.

Het archeologisch onderzoek is in opdracht van de heer Jonker te Barneveld uitgevoerd door Archaeological Research & Consultancy (ARC bv). Besloten is om in eerste instantie alleen een archeologisch bureau-onderzoek uit te voeren. De resultaten hiervan kunnen, indien relevant, worden gebruikt voor archeologisch vervolgonderzoek door middel van inventariserend veldwerk. Het uitvoeren van dit archeologisch onderzoek is in overeenstemming met het verdrag van Malta, dat beoogt de archeologische waarde van een gebied vast te stellen en, waar mogelijk, te beschermen. Het bureau-onderzoek vond plaats op 14 en 15 november 2005.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied betreft een rechthoekig terrein dat is gesitueerd in het westen van het dorp Oude Pekela, aan de Kerklaan 27a (afb. 1, 2 en 3). Het perceel staat kadastraal geregistreerd onder nummer 2362, sectie D. Centraal in het onderzoeksgebied bevindt zich een grote loods of schuur. Het resterende gedeelte van het perceel bestaat uit grasland. De kavel heeft een totale oppervlakte van 12,78 are.

Afbeelding 2 Situering van perceel 2362 aan de Kerklaan 27a te Oude Pekela. De onderzoekslocatie is weergegeven met het blauwe kader. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 22 november 2005.

1.3 Objectgegevens

Provincie	Groningen
Gemeente	Pekela
Plaats	Oude Pekela
Toponiem	Kerklaan 27a
Kaartblad	13A
Coördinaten	262.500/569.360
Type bodem	veengronden met een veenkoloniaal dek
Geomorfologie	veenontginningsvlakte

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van informatie betreffende de bekende en te verwachten archeologische waarden van het plangebied. Op basis hiervan wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor het onderzoeksgebied opgesteld. Aan de hand van de verkregen resultaten wordt vastgesteld of er archeologische resten in het plangebied aanwezig (kunnen) zijn, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden een bedreiging vormen voor het (mogelijke) bodemarchief. Indien dit het geval is wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

1.5 Werkwijze

Het bureau-onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 2.2) van het ministerie van OC&W, en is opgebouwd uit de volgende onderdelen:

- 1 beschrijving van het onderzoeksgebied (KNA LSO2);
- 2 beschrijving van de historische situatie (KNA LSO3);
- 3 beschrijving van de bekende archeologische waarden (KNA LSO4);
- 4 het opstellen van een archeologisch verwachtingsmodel op basis van bovengenoemde aspecten (KNA LSO5).

De gegevens met betrekking tot bovengenoemde aspecten zijn onttrokken aan:

- 1 Archis, geautomatiseerd archeologisch informatiesysteem voor Nederland;
- 2 Bodemkaart van Nederland 1:50.000, kaartblad 13, Winschoten (STIBOKA 1988);
- 3 Provincie Atlas Groningen, kaartblad 13A;
- 4 Grote historische atlas van Nederland 1830 – 1855, deel 2: Noord-Nederland (Geudeke et al. 1990);
- 5 Historische atlas Groningen (Wieberdink 1990);
- 6 Minuutplan (kadastrale kaart) uit 1832 (www.dewoonomgeving.nl);
- 7 Historische gegevens op www.pekela.nl en www.kich.nl;
- 8 Een recente luchtfoto van het plangebied uit 2005 op www.aerodata.nl.

2 Resultaten

2.1 Beschrijving van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied is gelegen aan de Kerklaan 27a in Oude Pekela, gemeente Pekela (zie afb. 3). Op het centrale gedeelte van het plangebied bevindt zich een loods of schuur, het resterende gedeelte bestaat uit grasland (informatie ontleend aan www.aerodata.nl en door de opdrachtgever aangereikte foto's van het perceel).

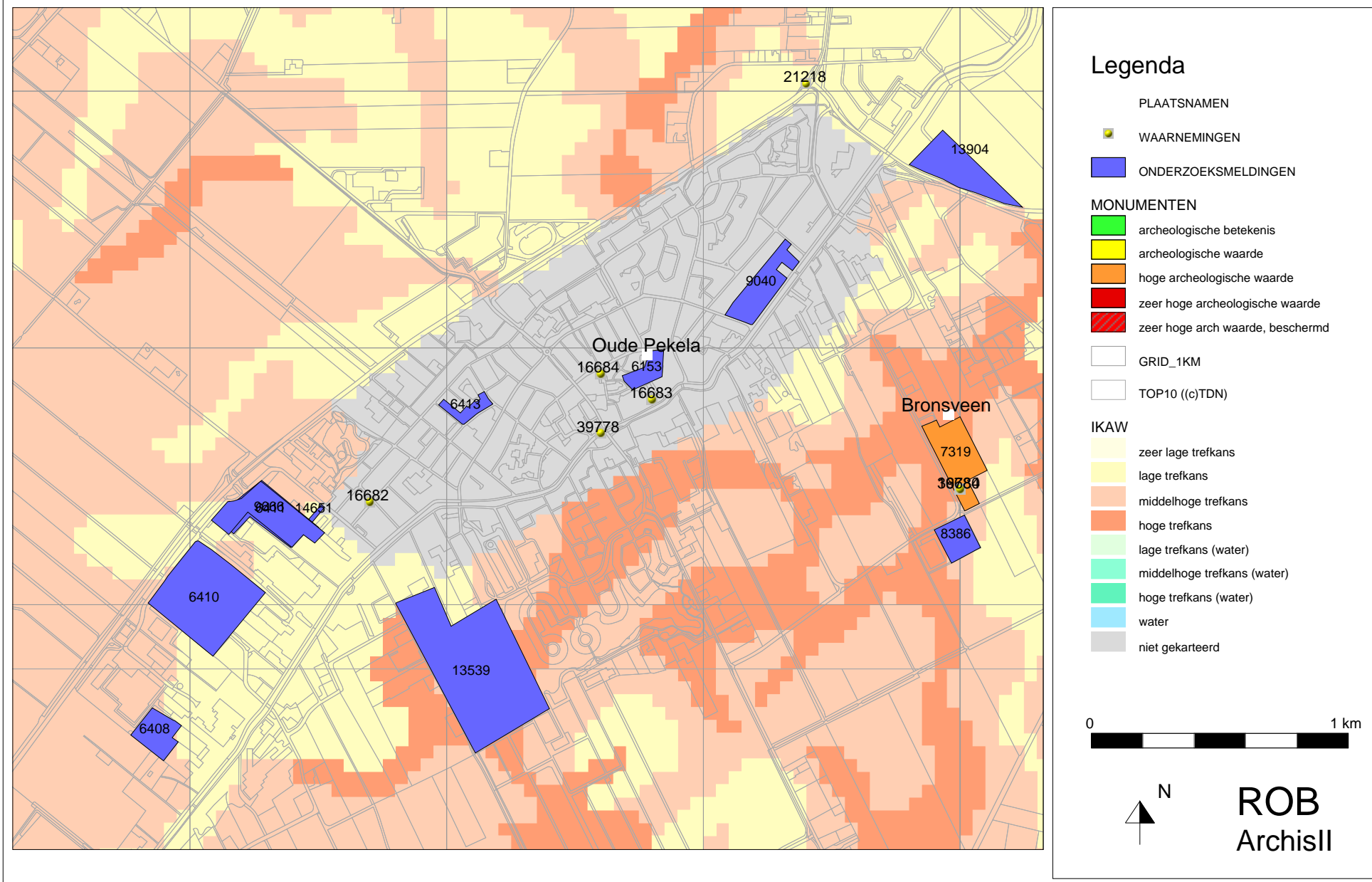
De ondergrond van het onderzoeksterrein – en een groot gebied eromheen – bestaat uit onder glaciale omstandigheden door de wind (eolisch) afgezet dekzand (Formatie van Boxtel, laagpakket van Wierden). In deze ondergrond van reliëfrijk dekzand met daarin kenmerkende depressies en zandkoppen, hebben zich in de loop der tijd bodems gevormd. Dit gebeurde in de loop van het Holoceen, het jongste tijdvak van de geologische geschiedenis, beginnend ongeveer 10.000 jaar geleden en doorlopend tot op heden. Tijdens het Holoceen vindt een (relatieve) zeespiegelstijging plaats, waarvan de snelheid geleidelijk afneemt. Omstreeks 3500 jaar geleden is de invloed van de zee in het Noord-Nederlandse kustgebied het grootst en strekt een zee-arm zich uit tot de locatie van het huidige Winschoten. Buiten invloed van de Holocene transgressie van de zee vindt in het achterland dan al geruime tijd veenvorming plaats. Vanaf omstreeks 6500 jaar geleden vindt vanuit oostelijk Drenthe hoogveenvorming plaats. Dit hoogveen breidt zich in de loop der tijd uit over een steeds groter gebied (De Mulder et al. 2003).

Ook de onderzoeklocatie bestaat uit veengrond: op de Bodemkaart van Nederland (en de meer recente bodemkaart van Alterra die onderdeel vormt van Archis, zie afb. 4) is de bodem van het onderzoeksgebied opgebouwd uit veengronden met een veenkoloniaal dek (legenda-eenheid iVz). Dit veenkoloniale dek heeft een recente oorsprong: het bestaat uit de onbruikbare toplaag van het in de Nieuwe Tijd afgegraven hoogveen, vermengd met de toplaag van pleistocene dekzand. Bij dit type bodem ontbreekt veelal een humuspodzol in het pleistocene dekzand, dat zich op minder dan 120 cm beneden maaiveld bevindt. In de omgeving van Oude Pekela vormen de terreinen met bodemtype iVz de laagst gelegen gebieden in het landschap (STIBOKA 1988).

Direct aan het te onderzoeken perceel grenzen diverse andere bodemtypen: veengronden met een veenkoloniaal dek mét een humuspodzol (legenda-eenheid iVp), moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag (legenda-eenheid iWp) en moerige eerdgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag (legenda-eenheid iWz). Het onderzoeksgebied is gesitueerd in een relatief laag gelegen deel in het landschap, nabij hoger gelegen dekzandruggen (afb. 4). Hierop ontbreekt de venige of moerige bodemcomponent en bestaat de bodem uit veldpodzolgronden van het type Hn21.

2.2 Historische gegevens

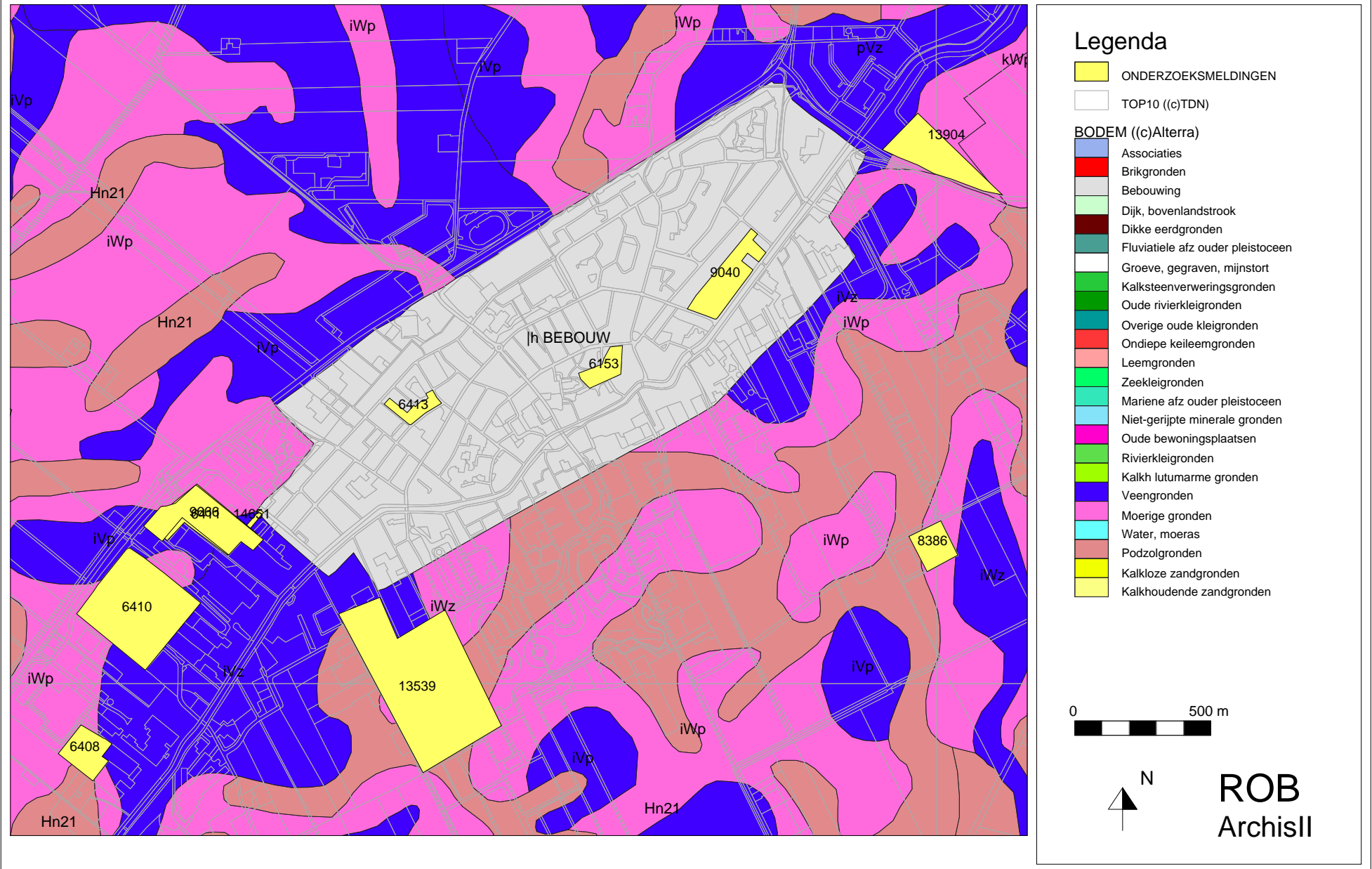
Het dorp Oude Pekela ligt in een voormalig hoogveengebied, het Bourtanger moeras. Hoogveengebieden boden, voordat zij werden ontgonnen, beperkte mogelijkheden voor bewoning. De geïsoleerde zandkoppen die boven het veen uitstaken en de randen van het veen waren de meest gunstige locaties voor bewoning. Van-

Afbeelding 3 Archeologische monumenten, waarnemingen en verwachtingswaarden in de omgeving van het plangebied. De onderzoekslocatie heeft meldingsnummer 14651. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 28 november 2005.

Kerklaan

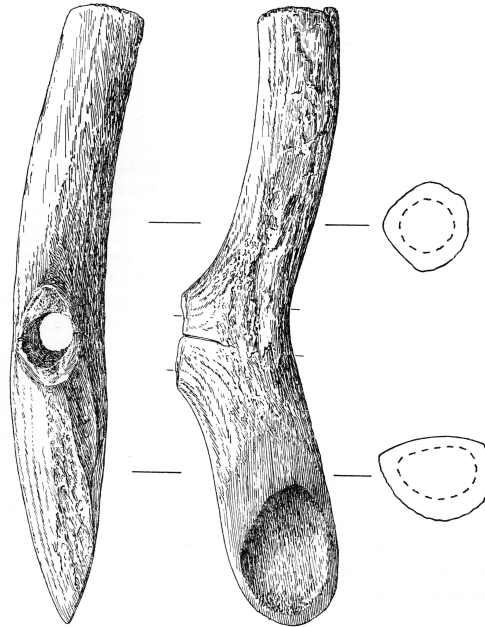
Afbeelding 4 Bodemtypen in de omgeving van het plangebied. De onderzoekslocatie heeft meldingsnummer 14651.
Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 6 december 2005.

af de 12e eeuw werden de venen ontgonnen. Door het veen ontwateren, werden mogelijkheden gecreëerd voor bewoning, akkerbouw en veeteelt. De ontwatering veroorzaakte echter oxidatie en klink, waardoor er sprake was van maaiveldvaling. Als gevolg van toenemende wateroverlast, onder andere door wateroverschotten van omringende, onontgonnen en hoger gelegen veengebieden en door inbraken van de Dollard, raakten de ontgonnen venen uiteindelijk ongeschikt voor bewoning (Groenendijk 1991, Molema 1993, Casparie & Molema 1993).

Het hoogveen in Zuidoost-Groningen is van de 17e tot de 19e eeuw verveend en vormt het eindpunt van een keten van de systematische ontginningen van hoogveen in Nederland (www.kich.nl). In 1599 werd door de Pekelder Compagnie, die bestond uit een samenwerkingsverband van enkele Friezen en Hollanders, veengrond langs het riviertje de Pekel Aa aangekocht voor de winning van turf voor brandstof (www.pekela.nl). Men begon met de ontginning in wat later Oude Pekela zou worden en werkte met de stroomrichting van de Pekel Aa mee in de richting van Stadskanaal. Via de Pekel Aa werd de turf overwegend naar de stad Groningen afgevoerd. Naarmate de verveening intensiverde veranderde de Pekel Aa in een kanaal, waaraan de langgerekte veenkoloniale dorpen Oude en Nieuwe Pekela kwamen te liggen. Bij de systematische ontginning van het veen ontstond de voor Zuidoost-Groningen zo kenmerkende verkaveling: lange, strookvormige percelen die door dwarssloten in blokvormige kavels opgedeeld werden. Deze is ook aanwezig op een kaart uit 1902 van de omgeving van Oude Pekela in de Grote Historische Atlas. Het gebied ten noorden van het onderzoeksterrein maakt deel uit van het ontginningsgebied 'Noorder ongedeelde' (Wieberdink 1990). De verveening werd niet altijd tot op het pleistocene dekzand uitgevoerd. Gezien het bodemtype (veengronden met een veenkoloniaal dek) geldt dit ook voor het plangebied.

Het grote belang dat de stad Groningen bij de aanvoer van de brandstof had, leidde ertoe dat reeds vóór 1650 grote delen van het veengebied rond Oude Pekela in handen van de stad waren (www.pekela.nl). Na de verveening resteerde echter relatief onvruchtbare zandgrond. In het 'Reglement voor de ingezetenen in de Pekel A betreffende het graven van veen d.d. 18 februari 1732' stelde de stad het omzetten van afgegraven veen in akkerland verplicht. Aanvankelijk leverde de stad gratis meststoffen, in de vorm van stratendrek, om dit proces te stimuleren. Al snel bleek echter dat de vraag hierna vele malen het aanbod overtrof. De introductie van de kunstmest in de 19e eeuw maakte een eind aan de schaarste van meststoffen. Hierdoor werd het mogelijk de verveende gebieden op grote schaal te gebruiken voor akkerbouw.

Uit het raadplegen van historische kaarten blijkt dat rond het midden van de 19e eeuw de directe omgeving van Oude Pekela in hoofdzaak ontgonnen is. Hiervan getuigen het Minuutplan uit 1831 (www.dewoonomgeving.nl) en de Grote Historische Atlas van Nederland 1851–1855 (Geudeke et al. 1990). Het onderzoeksterrein maakte reeds in 1902 deel uit van de bebouwde kom van Oude Pekela: op de Historische Atlas Groningen is het perceel waar het onderzoeksterrein deel van uitmaakt reeds bebouwd. De meerderheid van de percelen ten noorden van het plangebied werd rond 1902 gebruikt voor akkerbouw en de resterende percelen als grasland (Wieberdink 1990).

Afbeelding 5 Volgtakbijl van hertegewei, schaal 1:3. Uit: Elzinga 1973.

2.3 Bekende archeologische waarden

Er bevindt zich één archeologisch monument in de omgeving van de onderzoekslocatie (afb. 3). Het betreft monument 7319, een mesolithische vindplaats (dateringen conform Brandt et al. 1992, zie bijlage 1). Tijdens een verkennend onderzoek in 1994 is hier een grote haardkuil met rode oker en honderden stuks vuursteen uit de mesolithische Tjonger-cultuur aangetroffen (11.800 – 9300 v. Chr.).

Tevens zijn enkele interessante archeologische waarnemingen uit Oude Pekela gemeld. Een bijzondere vondst betreft een T-vormige geweibijl, gevonden tijdens het graven van een afvalkuil achter Feicko Clockstraat 97 (waarneming 16683; Elzinga 1973). De geweibijl, van het type volgtakbijl, is afkomstig uit de top van het pleistocene zand en afgedekt door een veenpakket, in een oude bedding van de Pekel A (afb. 5). Dergelijke bijlen dateren uit het Laat-Mesolithicum tot in het Midden-Neolithicum. Aan de Tuinkampen zijn vondsten bekend uit de Middeleeuwen, namelijk een laatmiddeleeuwse kogelpot en kogelpotgrape (waarneming 16684).

In de directe omgeving van het onderzoeksterrein heeft meer archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Ten zuidwesten van het plangebied heeft Archeologisch onderzoeks- en adviesbureau De Steekproef enkele inventariserende veldonderzoeken uitgevoerd (onderzoeksmelding 6408, 6410 en 6411). Bij deze drie onderzoeken zijn naast verstoorde bodems tevens deels onverstoorte podzolbodems aangetroffen. Voor deze gedeelten van de onderzoeksgebieden met een intact bodemprofiel is archeologisch vervolgonderzoek geadviseerd. Bij de onderzoeken 6408 en 6410 zijn aan de oppervlakte archeologische vondsten gedaan, waaron-

der verbrand vuursteen. Ook ten noordoosten van het onderzoeksterrein is meerdere malen archeologisch onderzoek gedaan (onderzoeksmelding 6413, 6153 en 9040). Bij twee hiervan was de bodemopbouw in hoofdzaak verstoord, zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen en is geadviseerd geen vervolgonderzoek te laten plaatsvinden (onderzoeksmelding 6413 en 9040). Het onderzoek met meldingsnummer 6153 leverde echter voor een gedeelte van het onderzoeksterrein een intact podzolprofiel op. Hiervoor is archeologisch vervolgonderzoek geadviseerd. Gelijktijdig met dit bureau-onderzoek heeft Archaeological Research & Consultancy een archeologisch booronderzoek uitgevoerd aan de Compagniestervijk in plangebied Zuid-west (onderzoeksmelding 13539). In het westelijke gedeelte van het plangebied bleek ook hier de bodemopbouw deels intact.

2.4 Archeologisch verwachtingsmodel

De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) geeft een lage trefkans op het aantreffen van archeologische waarden in het plangebied (afb. 3). Ten noorden van het onderzoeksterrein is deze middelhoog. De lage trefkans kan deels worden verklaard door de bodemkundige situatie. Het onderzoeksterrein ligt in een depressie tussen dekzandruggen, waarbij de bodem bestaat uit veengronden met een veenkoloniaal dek (legenda-eenheid iVz). Hieronder bevindt zich op een diepte van minder dan 120 cm beneden maaiveld het dekzandpakket. Het terrein bood bewoningsmogelijkheden totdat veengroei het dekzand overdekte. Dit gebeurde in de Hunzevlakte, het gebied van het voormalige Bourtangerveen-complex, in grote lijnen omstreeks 7300 jaar geleden, tijdens het Mesolithicum (Groenendijk 1997). Dit is echter een indicatie: het is moeilijk om exact vast te stellen op welk moment veengroei de bewoning van de lager gelegen delen van het dekzandlandschap moeilijk tot onmogelijk maakte. Er zullen zich hierbij ook regionale verschillen hebben voorgedaan. Men kan echter aannemen dat het terrein vanaf het Midden- of Laat-Neolithicum onbewoonbaar was, een situatie die voortduurde tot in de Middeleeuwen, toen het ontgonnen werd. Het terrein heeft derhalve alleen in het Paleolithicum en een gedeelte van het Mesolithicum een gunstige locatie voor prehistorische bewoning gevormd.

De huidige, incomplete kennis aangaande paleolithische vindplaatsen in de Hunzevlakte is gebaseerd op de kartering van vondstcomplexen van de dekzandondergrond. Uit deze kartering komt een voorkeur voor de bewoning van terreinen op de overgang van hoger naar lager gelegen gedeeltes in het landschap naar voren. Het merendeel van de tot nog toe bekende mesolithische vindplaatsen is gesitueerd op de koppen en flanken van dekzandruggen (Groenendijk 1997). De situering van het plangebied voldoet aan geen van beide geschetste kenmerken. Dit maakt de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen uit het Paleolithicum of Mesolithicum niet aannemelijk, maar volledig uitgesloten worden kan het, gezien de incomplete actuele kennis van de locatie van paleo- en mesolithische vindplaatsen, echter niet. Voorwaarde voor de eventuele aanwezigheid van archeologische vindplaatsen is uiteraard dat het oorspronkelijke oppervlak, de toplaag van het dekzand, intact is.

3 Conclusie en aanbeveling

Het onderzoeksterrein heeft tijdens het Paleolithicum tot in het Mesolithicum potentieel gunstige omstandigheden voor menselijke bewoning geboden. Hierna betlette veenvorming intensieve menselijke activiteiten, totdat het gebied in de Middeleeuwen werd ontgonnen. Ondanks de geringe omvang van het onderzoeksgebied en de ligging in een relatief laag gelegen deel van het dekzandlandschap, kan de aanwezigheid van archeologische sporen uit het Paleolithicum en/of Mesolithicum op deze locatie niet volledig worden uitgesloten. Er zijn géén directe indicaties dat tijdens de veenontginningen de top van het dekzandpakket op de onderzoekslocatie verstoord is. Bovendien bestaat de kans dat het onderzoeksterrein op de locatie van een voormalige arm van de Pekel Aa is gesitueerd. De aanwezigheid van depotvondsten behoort in dat geval tot de mogelijkheden. Op advies van het bevoegd gezag, in de persoon van de Provinciaal Archeoloog van Groningen, dr. H.A. Groenendijk¹ dient derhalve archeologisch vervolgonderzoek plaats te vinden. Dit kan in de vorm van een inventariserend veldonderzoek door middel van een verkennend booronderzoek en een oppervlaktekartering. Doel van dit veldonderzoek is om te verifiëren of de in het bureau-onderzoek aangedragen terreincondities voor wat betreft bodemopbouw – en het gedeeltelijk hierop gebaseerde archeologische verwachtingsmodel – correct zijn. Het inventariserend veldonderzoek dient een antwoord te vinden op de volgende onderzoeksvragen:

- 1 *Is er een dekzandkop aanwezig in het plangebied?*
- 2 *Welk type veen komt er voor in het plangebied (in een eventuele arm van de Pekel Aa zal moerasveen, geen hoogveen, zijn gevormd)?*

Literatuur

- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0.* Amersfoort.
- Casparie, W.A. & J. Molema, 1993. Het middeleeuwse veenontginningslandschap bij Scheemda. *Palaeohistoria* 32, 1990, pp. 271–289.
- Elzinga, G., 1973. Een volgtakbeil van hertegewei uit Oude-Pekela. *Groningse Volksalmanak*, 1972–1973, pp. 137–142. Groninger Oudheden 11.
- Geudeke, P.W., K. Zandvliet & L. Balk, 1990. *Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000, 2 Noord-Nederland 1851–1855.* Groningen.
- Groenendijk, H.A., 1991. Dollartflucht oder allmähliche Siedlungsverschiebung? Ein Steinhaus und Wirtschaftsspuren aus dem späten Mittelalter im überschlickten Moor bei Vriescheloo (Gem. Bellingwedde, Prov. Groningen). *Palaeohistoria* 31, 1989, pp. 267–305.
- Groenendijk, H.A., E. Mook-Kamps and J.N.H. Elerie, 1997. *Op zoek naar de horizon: het landschap van Oost-Groningen en zijn bewoners tussen 8000 voor Chr. en 1000 na Chr.* Groningen (Regio- en landschapsstudies 4).
- Molema, J., 1993. De opgravingen op het kerkhof van het verdronken dorp Scheemda. *Palaeohistoria* 32, 1990, pp. 247–270.

¹Dienst Ruimtelijke Ordening en Milieu, Postbus 630, 9700 AP Groningen, tel. 050-3164911.

- Mulder, E.F.J. de et al., 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen/Houten.
- STIBOKA, 1988. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000*. Wageningen.
- Wieberdink, G.L., 1990. *Historische Atlas Groningen. Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000*. Den Ijp.

Bijlage 1 Periodisering

De onderstaande tabel geeft een vereenvoudigde archeologische tijdsschaal (conform Brandt et al. 1992).

Periode	
Paleolithicum	8800 v. Chr. en eerder
Mesolithicum	8800–4900 v. Chr.
Neolithicum	5300–2000 v. Chr.
Bronstijd	2000–800 v. Chr.
IJzertijd	800–12 v. Chr.
Romeinse Tijd	12 v. Chr. – 450 n. Chr.
Vroege Middeleeuwen	450–1050 n. Chr.
Late Middeleeuwen	1050–1500 n. Chr.
Nieuwe Tijd	1500 n. Chr. tot heden